

DOI <https://doi.org/10.15407/nte2025.03.112>

НАКОНЕЧНА ТЕТЯНА

кандидатка історичних наук, наукова співробітниця відділу історичної етнології Інституту народознавства НАН України (Львів, Україна).

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-8596-8974>

NAKONECHNA TETIANA

a Ph.D. in History, a research fellow at the Historical Ethnology Department of the Institute of Ethnology of the National Academy of Sciences of Ukraine (Lviv, Ukraine).

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-8596-8974>

Бібліографічний опис:

Наконечна, Т. (2025) [Рецензія] Розмови з тими, хто питає про війну : збірник / ідея, інтерв'ю та редакція Наталі Отрищенко. Львів : Центр міської історії, 2024. 180 с. *Народна творчість та етнологія*, 3 (407), 112–115.

Nakonechna, T. (2025) [Review] Conversations with Those Who Ask about the War / Idea, Interviews and Edited by Nataliia OTRISHCHENKO. Lviv: Center for Urban History, 2024, 180 pp. *Folk Art and Ethnology*, 3 (407), 112–115.

© Видавництво ІМФЕ ім. М. Т. Рильського НАН України, 2025. Опубліковано на умовах відкритого доступу за ліцензією CC BY-NC-ND (<https://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/4.0/>)

В умовах повномасштабного вторгнення й такої агресії, якої давно не бачив світ, безумовно, актуальним є питання фіксації не тільки воєнних злочинів, а й особистих досвідів проживання війни різними людьми. У цьому розумінні українські вчені проявляють надзвичайну мужність. Насправді потрібна неабияка стійкість, щоб в умовах постійного стресу, справжньої, а не гіпотетичної загрози своєму життю та життю близьких провадити переважно цілком нові наукові студії, не кажучи вже про те, що ситуація всередині країни стрімко змінюється й відбуваються значні внутрішні міграції населення.

Відповідно, коли виникло таке неординарне поле досліджень, то перед науковцями відразу постало багато питань, зокрема методологічного й етичного характеру. Тож усі ці виклики потребують негайного вирішення, адже ми перебуваємо просто всередині такої ситуації. Власне, як відповідь на ці виклики з'явилася цікава й цінна збірка інтерв'ю з дослідниками, які фіксують воєнні історії, що їх записала та впорядкувала соціологиня, дослідниця Центру міської історії у Львові Наталя Отрищенко. Перед нами – тексти розмов з тими, хто занотував історії людей, які мешкають безпосередньо поряд з лінією фронту або пережили окупацію; з тими, чий міста й села зараз окуповані; з тими, хто документує досвіди внутрішньо переміщених осіб; інтерв'ю з тими, хто вивчає історії людей з інвалідністю, вагітних жінок, дітей та підлітків у вирі воєнних подій. Останні два розділи акцентовано на нових підходах документування війни, на методологіях, що були розроблені свого часу за кордоном та адаптовані до українських реалій. Багато уваги приділено також способам створення та організації архівів таких історій, міркуванням дослідників про їхнє майбутнє. «Бути всередині

історії означає змиритися з її відкритістю. Це також означає, що від нас залежить те, як вона розгоргатиметься»¹.

У режимі практично реального часу перед нами постає широка панорама реалій дослідження усної історії в епіцентрі воєнного вихору. Для мене найбільш значимими стали кілька фокусів. Насамперед вразила сміливість і самодостатність колег, котрі, самостійно зорганізувавшись, їхали до щойно деокупованого Чернігова чи у звільнені села Харківщини, щоб записувати інтерв'ю зі свідками цих подій. Передусім вони самі наражались на небезпеку через розмінування територій, яке щойно розпочалося, певну кількість «ждунів» серед населення та й загалом не надто стабільні обставини в прифронтовій зоні. До того ж такі дослідження вимагають значної психологічної стійкості. В умовах, коли окупанти щойно покинули Київщину, а тяжкі бої тривали, потрібна була неабияка самодостатність, щоб знайти в собі внутрішній ресурс, аби реагувати на загрозу не лише як людина, яка допомагає ЗСУ, переміщеним особам чи будь-кому, хто потрапив у скруту, а отже, впливає на реальність, а дивитися на ці події з дальшої, більш стратегічної перспективи, усвідомлюючи цінність документування теперішньої дійсності для майбутнього осмислення, для конструювання певних нарративів, загалом для дослідження в майбутньому цієї «найбільш документованої війни»: «Мислити про майбутнє – це про нашу здатність передбачати ризики і шукати можливості. Це засівання зерен, які колись очікувано (або не дуже) проростуть»². Окрім того, необхідний значний запас резистентності, щоб організовувати й записувати ці розмови, адже йдеться про дуже чутливі теми і для інтерв'юера, і для респондента, які разом перебувають у вирі цих подій. Безумовно, були й інші війни, тому вже є напрацьований досвід подібних досліджень. Проте всі історії – надзвичайно індивідуальні, тож не існує єдиної формули, алгоритму, які б працювали у всіх випадках. Однак українські дослідники з різних міст та інституцій без жодного координування чи певної організації з центру досить чітко зреагували на ці виклики. Усі ці інтерв'ю сповнені розуміння цінності голосів, суб'єктивних поглядів на ситуацію, що склалася, значущості різних поглядів, особистого досвіду, незважаючи на роль, певне місце, яке індивід посів у цій картині. Також дуже важливо, що дослідники зафіксували особисто для себе той момент, що всі ці історії дещо змінюють із часом, що пов'язано зі специфікою людського сприйняття та функціонування пам'яті, яка певною мірою стирає, розмиває болісні спогади, вмикає самоцензуру. Світлана Маховська зауважила: «Якби мене спитали, що б я зробила по-іншому на початку нашого проєкту, то я б відповіла: треба було здійснити якомога більше виїздів. Адже час надто швидко спливає і, на жаль, багато мікроісторій досі залишаються ніким не почутими. Через роки це будуть уже зовсім інші історії, так само, як це сталося зі свідченнями про Другу світову війну. Тому сьогодні нам треба планувати й робити по-максимуму, щоб згодом колективний нарратив не витіснив індивідуального досвіду українців і українок у російсько-українській війні»³.

Наступним надзвичайно вагомим фокусом було витворення методологічних підходів. Попри те, що українські науковці активно цікавилися напрацюваннями колег з інших країн, все ж таки цей досвід потребує значної корекції та адаптації до умов, що склалися в нас. Олександр Черемсін зазначив: «Я хочу робити по-іншому, бо знаю, що люди переживали, що ми переживали. Це полегшує процес спілкування. Респонденти знають, що у нас подібний досвід, і багато відсилок робиться, якщо важко щось пояснити: “Ви ж розумієте, про що йдеться”. З цим розумінням я потім буду пояснювати в аналітичній частині своїх робіт: що конкретно малося на увазі. Це дослідження можливе завдяки довірі до мене»⁴. До того ж є моменти, з якими досі вчені не стикалися. Те, що війна відбувається просто зараз, і питання, як вона закінчиться, на яких умовах, додає певних викликів для тих, хто її документує. Наприклад, осмислення та певної дискусії потребує етичний бік питання. Ідеться не тільки

про те, що транскрибовані тексти інтерв'ю необхідно узгоджувати з респондентом та отримувати від нього письмову згоду щодо використання цих матеріалів. Дослідники зауважують, що використання інформації вимагає врахування можливих етичних ризиків для респондента, особливо коли йдеться про осіб, які перебували в окупації та були задіяні в русі спротиву загарбникам. Євгенія Нестерович зазначила: «Ми намагаємося працювати тільки з тими свідками, які готові на публічність своїх історій. Утім, у нас є свідчення, які записані й не опубліковані, і не будуть опубліковані до кінця війни, тому що людина так попросила. Або, наприклад, люди з окупованих територій, у яких там залишилися родини. Це складне питання, як працювати з такими матеріалами, на яке не мають відповіді наші чеські колеги, тому що вони ніколи не працювали в таких умовах»⁵. З огляду на це в команді «Post Bellum» у згоді свідка є пункт про можливість відкликання свідчень. Безперечно, вирішення проблем етичного характеру впливає на «чистоту експерименту», і цей вплив, ця певна деформація його результатів усе ще є предметом наукової дискусії.

Підсумком усієї дослідницької роботи, яка провадилася й провадиться, безумовно, мало б стати створення єдиної бази даних чи пов'язаних між собою архівів. Тому надзвичайно цікавим є погляд на це самих дослідників, які за власним почином почали зберігати такі джерела. Бачимо доволі різні підходи як до архівування, так і щодо ставлення до доступності цих джерел. Оскільки багато дослідницьких ініціатив були самоорганізованими, то аудіозаписи й транскрибовані тексти зчаста зберігаються на жорстких дисках комп'ютерів та google-дисках учасників проекту. Якщо під проект було отримано грантове фінансування, дослідники закупували зовнішні жорсткі диски, а якщо проект організувала певна інституція, то збереження файлів відбувалося більш централізовано. Проте на сьогодні накопичено чимало інформації, яка не завжди належно опрацьована, оскільки можливості дослідників є доволі обмеженими. Отже, виникає питання стосовно архівування та збереження матеріалів надалі, щоб ми не втратили частини їх та змогли запобігти утворенню певних лакун. Власне, у збірці постійно порушується означена проблема, а під час кожної дискусії вчені шукають способи вирішення цього питання. Як бачимо, дискусійною є також проблема відкритості таких матеріалів. Зважаючи на те, що й досі триває повномасштабна війна, на рівень небезпеки, доволі неоднозначним є питання, чи можна відкривати доступ до цих матеріалів просто зараз. Чи можна надавати доступ певним дослідникам? Яким саме? Як вирішити й таку проблему: для того, щоб створити адекватну картину дійсності з наявних матеріалів, дослідник-іноземець повинен добре орієнтуватися в українському контексті. Як мінімізувати ризик тенденційності та різночитань? Власне, це питання, щодо яких наразі потрібно активно дискутувати й вирішувати в широкому дискурсі, а нехтування їхньої важливості спричинить негативні наслідки в майбутньому, а саме – вплине на об'єктивну оцінку сьогоденних подій, заради якої провадиться вся ця робота.

Насправді праця в царині усної історії «по живому», коли «поле» – це не щось абстрактне, а й, зокрема, твоє життя, без жодних перебільшень вимагає значної стійкості та неабиякого внутрішнього ресурсу. Однак разом із ризиком травмування чи ретравмування самого дослідника, як ми бачимо з наведених текстів, ця діяльність інколи допомагає зрозуміти власні мотивації щодо вирішення, наприклад, таких життєво важливих питань: Чому ми не поїхали? Чому залишилися? Чи було це правильно? Особисто в мене після прочитання постало значно більше запитань, ніж було отримано відповідей. Проте це свідчить лише про цінність збірника, який з'явився саме на «пульсі» актуальних проблем і викликів нашого дуже непростого часу.

Примітки

¹ Отріщенко Н. Історії зісередини війни. Вступ. *Розмови з тими, хто питає про війну : збірник / ідея, інтерв'ю та редакція Наталі Отріщенко*. Львів : Центр міської історії, 2024. С. 23.

² Там само. С. 19.

³ Маховська С. Гуманітарні аспекти російсько-української війни. Про експедиції деокупованою Чернігівщиною. *Розмови з тими, хто питає про війну : збірник / ідея, інтерв'ю та редакція Наталі Отріщенко*. Львів : Центр міської історії, 2024. С. 36.

⁴ Черемсін О. Літопис цивільного спротиву. Про опитування у Херсоні і про Херсон. *Розмови з тими, хто питає про війну : збірник / ідея, інтерв'ю та редакція Наталі Отріщенко*. Львів : Центр міської історії, 2024. С. 49.

⁵ Нестерович Є. Post Bellum. Євгенія Нестерович про те, як ми боролися і продовжуємо боротися. *Розмови з тими, хто питає про війну : збірник / ідея, інтерв'ю та редакція Наталі Отріщенко*. Львів : Центр міської історії, 2024. С. 122.

Отримано / Received 16.01.2025

Рекомендовано до друку / Recommended for publishing 04.09.2025